
ARTYKUŁY

MICHAŁ GIERKE

ORCID: 0000-0002-9184-0958

Książnica Pomorska w Szczecinie

m.gierke@ksiaznica.szczecin.pl

Anton Walther (ok. 1515–1557) – pierwszy rektor Pedagogium Książęcego w Szczecinie, profesor uniwersytetów w Greifswaldzie i Wittenberdze

Słowa kluczowe: XVI wiek, akademicy, dydaktyka, Pedagogium Książęce, Uniwersytet w Greifswaldzie, Uniwersytet w Wittenberdze, Anton Walther, Filip Melanchton

Keywords: 16th century, academicians, didactics, Ducal Pedagogium, University of Greifswald, University of Wittenberg, Anton Walther, Philipp Melanchthon

Założone przez Gryfitów w 1543 roku Pedagogium Książęce było drugim – po Uniwersytecie w Greifswaldzie – najważniejszym ośrodkiem kształcenia w księstwie pomorskim i jedną z ważniejszych szkół akademickich północnej części cesarstwa niemieckiego¹. Wśród studentów tej placówki dominowali Pomorzanie, stanowiący około 2/3 immatrykulowanych, a pozostała, niemała część alumnów wywodziła się głównie z państw i krain sąsiednich: Brandenburgii, Meklemburgii, Saksonii, Miśni, Łużyc czy Śląska. Z dotychczasowego stanu badań nad dziejami Pedagogium wynika, że istotny, jeśli nie najważniejszy wpływ na renomę tej tzw. uczelni półwyszej – a co za tym idzie, na liczbę jej uczniów, zwłaszcza pochodzących spoza granic księstwa – miała reputacja kierującego nią w danym czasie rektora. Wskazuje na to nie tylko dynamika ruchu studentów (tzn. immatrykulacji lub odejść) podczas

¹ Agnieszka Borysowska, Michał Gierke, wyd., *Album studiosorum Pedagogium Książęcego w Szczecinie (1576–1666)* (Szczecin: Książnica Pomorska, 2022), 3–5, 21–26, 29–42 – tam omówienie węzłowych zagadnień z dziejów Pedagogium wraz ze wskazaniem źródeł i wcześniejszej literatury.

poszczególnych rektoratów², ale również waga, jaką przykładali książęta – zwłaszcza w pierwszych dekadach działania uczelni – do procesu rekrutacji na to stanowisko³.

Tymczasem żaden z rektorów Pedagogium Książęcego nie doczekał się dotychczas wyczerpującego opracowania biograficznego. Obszerniejsze studia wycinkowe poświęcono jedynie Johannesowi Micraeliusowi (1597–1658), poddając analizie wybrane aspekty jego życia i twórczości⁴. Poza tym dość dokładnie udokumentowane biogramy dwóch innych rektorów – Konrada Berga (1544–1592) i Salomona Gesnera (1559–1605) – znalazły się w publikacji poświęconej absolwentom Wydziału Teologicznego Uniwersytetu w Wittenberdze⁵. Podstawowe wiadomości o żywotach pozostałych rektorów znaleźć zaś można jedynie w krótkich notkach biograficznych zawartych w pracy Martina Wehrmanna napisanej z okazji 350. rocznicy założenia szczecińskiej uczelni⁶.

Martin Wehrmann – idąc za ustaleniami Karla Friedricha Wilhelma Hasselbacha – stwierdził, że o szczecińskiej działalności pierwszego rektora Pedagogium, Antona Walthera, właściwie nic nie wiadomo, poza tym, że sporządził krótki projekt programu dydaktycznego szkoły⁷. Wehrmann odnotował jeszcze, że uczoney pochodził znanu Renu oraz że był także wykładowcą uniwersytetów w Greifswaldzie

² Znaczny wzrost immatrykulacji widoczny jest w czasie rektoratu osób cieszących się sławą znakomitych dydaktyków, jak Christoph Hunnich (1567–1623) czy zwłaszcza Johannes Micraelius (1597–1658). Z kolei odpływ studentów do innych ośrodków akademickich zauważalny jest przede wszystkim w tych latach, kiedy rektorzy bardziej niż w nauczanie angażowali się w ostrą polemikę wyznaniową. Por. Borysowska, Gierke, *Album*, 25–27, 34–35.

³ Dość dobrze jest w tym względzie rozpoznana kwestia zatrudnienia następcy Antona Walthera w 1553 r., kiedy książę Barnim IX w poszukiwaniu odpowiedniej osoby na to stanowisko zaangażował m.in. ówczesnych koryfeuszów luteranizmu – Jana Bugenhagena i Filipa Melanchtona. Zob. Karl Friedrich Wilhelm Hasselbach, „Beitrag zur Geschichte des hiesigen Gymnasium von 1543 bis 1593. Erste Hälfte”, w: *Zu dem öffentlichen Redeacte und der Abiturienten-Entlassung, welche (...) 1851 (...) in dem Hörsaale des Gymnasium zu Stettin statt finden werden, ladet (...) Karl Friedrich Wilhelm Hasselbach* (Stettin: gedruckt bei J.T. Bagmihl (...), [1851]), 5–13; edycja korespondencji dotyczącej tej sprawy: Martin Wehrmann, wyd., „Verhandlung mit dem Rektor der Schule in Eisleben, Moritz Heling, wegen Übernahme des Rektor-Amtes am Pädagogium zu Stettin (1553)”, *Mansfelder Blätter. Mitteilungen des Vereins für Geschichte und Altertümer der Grafschaft Mansfeld zu Eisleben* 7 (1893): 40–42.

⁴ Zob. zwłaszcza Karl Krickeberg, *Johann Micraelius, ein Dichter des dreissigjährigen Krieges* (Osterwieck: A.W. Zickfeldt, 1897); dalsza literatura – zob. artykuł Agnieszki Borysowskiej w niniejszym tomie „Przeglądu Zachodniopomorskiego”.

⁵ Daniel Bohnert, Markus Wriedt, *Theologiae Alumni Vitebergenses (TAV). Die graduierten Absolventen der Wittenberger Theologischen Fakultät (1502–1648)* (LStRLO 38; Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2020), 537–538, 588–599.

⁶ Martin Wehrmann, „Geschichte des Marienstifts-Gymnasiums 1544–1894”, w: *Festschrift zum dreihundertfünfzigjährigen Jubiläum des Königlichen Marienstifts-Gymnasiums zu Stettin am 24. und 25. September 1894* (Stettin: Herrcke & Lebeling, 1894), 23–26, 56–58.

⁷ Tamże, 23–24; por. Karl Friedrich Wilhelm Hasselbach, *Der Geschichte des ehemaligen hiesigen Pädagogium, nachherigen K. Gymnasium erste Abtheilung (...)* (Stettin: gedruckt bei H.G. Effenbart's Erbinn [J.T. Bagmihl], 1844), 36–38.

i Wittenberdze. W opracowaniach poświęconych dziejom tych dwóch wszechnic wzmianki o Waltherze są równie lakoniczne⁸. Zwięzłe kalendarium życia Walthera zaprezentowano ponadto w opracowanym m.in. na podstawie źródeł uniwersyteckich – choć niestety niewolnym od błędów – rekordzie biograficznym opublikowanym w internetowej bazie danych *Repertorium Academicum Germanicum*⁹.

Celem niniejszego artykułu jest zatem przedstawienie możliwie pełnej biografii Antona Walthera, co – być może – pozwoli przy okazji uzupełnić stan wiedzy na temat dziejów instytucji, w których działał. Zgromadzony materiał może ponadto okazać się przydatny do ewentualnych badań prozopograficznych – zwłaszcza nad wymianą kadry akademickiej pomiędzy Wittenbergą i uczelniami pomorskimi. Opracowanie oparto w głównej mierze na źródłach o proveniencji uniwersyteckiej, wykorzystując metryki studenckie, księgi dziekańskie i wittenberskie *Scripta publice proposita*, zbierające rozmaite dokumenty życia społecznego *Leucorei*¹⁰. Analizie poddano także pisma autorstwa samego Walthera, w tym nieznanymi dotychczas nauce rękopisy zawierający zredagowane przezeń kompendium geograficzne. W miarę możliwości przywołano także wzmianki na temat uczonego występujące w korespondencji osób trzecich, zwłaszcza Filipa Melanchtona. Artykuł zakomponowano – nie licząc wstępu – w pięciu częściach: w pierwszej omówiono młodość uczonego w Oberwesel i Wittenberdze (do 1539) oraz kwestie rodzinne, w drugiej – profesurę w Greifswaldzie (1539–1542), w trzeciej – rektorat w Szczecinie (1542–1553), w czwartej – profesurę w Wittenberdze (1553–1557), w piątej – upamiętnienia pośmiertne.

Oberwesel i Wittenberga. Rodzina

Początki życia Antona Walthera giną w dziejowej pomroce, najwcześniejsza wzmianka źródłowa na jego temat pochodzi bowiem dopiero z 1532 roku, kiedy

⁸ Por. np. Johann Gottfried Ludwig Kosegarten, *Geschichte der Universität Greifswald mit urkundlichen Beilagen*, cz. 1 (Greifswald: C.A. Koch's Verlagsbuchhandlung, Th. Kunike, 1857), 190; Hellmuth Heyden, „Die Erneuerung der Universität Greifswald und ihrer theologischen Fakultät im 16. Jahrhundert”, w: *Festschrift zur 500-Jahrfeier der Universität Greifswald*, t. 2, red. Werner Rothmaler i in. (Greifswald: Verlag Volksstimme, 1956), 22; Walter Friedensburg, *Geschichte der Universität Wittenberg* (Halle a. S.: Verlag von Max Niemeyer, 1917), 286; Franz Kathe, *Die Wittenberger Philosophische Fakultät 1502–1817* (Köln–Weimar–Wien: Böhlau, 2002), 123.

⁹ *Repertorium Academicum Germanicum* (RAG-ID: ngPF5e476PX2belXjOYeyNbO, dostęp 28.04.2023, www.rag-online.org).

¹⁰ Względem charakterystyki i potencjału informacyjnego źródeł tej ostatniej kategorii zob. ostatnio Christiane Domtera-Schleichardt, *Die Wittenberger „Scripta publice proposita” (1540–1569). Universitätsbekanntmachungen im Umfeld des späten Melanchthon* (LStRLO 39; Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2021), wszędzie oraz zwłaszcza 10–16.

został wpisany do matrykuły Uniwersytetu w Wittenberdze¹¹. Ponad 20 lat później, w księdze dziekańskiej Wydziału Sztuk Wyzwolonych (Filozoficznego) tej uczelni precyzyjnie odnotowano, że przyszedł na świat „in oppido Wesalia superiore sito ad Rhenum inter Moguntiam et Confluentiam urbes”¹². Ta miejscowość to miasteczko Oberwesel, położone w Dolinie Środkowego Renu pomiędzy Moguncją a Koblencją, obecnie w powiecie Rhein-Hunsrück, a w czasach Walthera – w granicach katolickiego Elektoratu Trewiru.

Niestety w żadnej z oberweselskich parafii nie zachowały się księgi metrykalne, które umożliwiłyby ustalenie dokładnej daty narodzin (lub chrztu) uczonego¹³. Biorąc pod uwagę, że rozpoczął on studia w 1532, a magisterium uzyskał w 1538 roku¹⁴, można jednak przypuścić, że urodził się około 1517–1518 roku¹⁵. Taka chronologia najwcześniejszych etapów jego życia odpowiadałaby ówczesnej przeciętnej, tzn. immatrykulacji w wieku 14–16 oraz promocji magisterskiej w wieku 20–21 lat¹⁶. Sądząc wszelako, że datę tę można przesunąć do około 1515 roku. Wcześniejszą datację uzasadniają bowiem słowa Filipa Melanchtona, zawarte w liście do Alberta Hardenberga z marca 1556 roku, wedle których Walther miał mu towarzyszyć przez ponad 13 lat¹⁷. Wydaje się, że *Praeceptor Germaniae* miał na myśli pierwszy pobyt swego wychowanka w Wittenberdze (do jesieni 1539 r.), ponieważ drugi trwał tylko nieco ponad trzy lata (od jesieni 1553 do zgonu w styczniu 1557 r.). Wypada zatem przyjąć, że młody Anton zjawił się w Wittenberdze nie w 1532, lecz kilka lat wcześniej, co najmniej w 1526 roku, i – najprawdopodobniej – dołączył do sławnej „szkoły domowej”

¹¹ W źródłach z epoki jego nazwisko podawano zwykle w formie zlatynizowanej: *Antonius Waltherus. Corpus Inscriptorum Vitebergense. Wittenberger Universitätsangehörige von den Anfängen bis zum Ende des Dreißigjährigen Krieges (1502 bis 1648)*, CIV-ID: 1532, Nr. 48, dostęp 28.04.2023, www.civ-online.org.

¹² Julius Köstlin, wyd., *Die Baccalaurei und Magistri der Wittenberger Philosophischen Facultät 1548–1560 und die öffentlichen Disputationen derselben Jahre aus der Facultätsmatrikel* [cz. 4] (Osterprogramm der Universität Halle-Wittenberg 1891; Halle: Max Niemeyer, 1891), 17.

¹³ Najstarsza zachowana księga chrzcielna parafii w Oberwesel pochodzi dopiero z końca XVI w., por. Alfred Schaaf, *Burgensium in Wesalia. Familienbuch der Stadt Oberwesel am Rhein (1597) 1642–1896* (Köln: Westdeutsche Gesellschaft für Familienkunde e. V., 2003), 9.

¹⁴ Julius Köstlin, wyd., *Die Baccalaurei und Magistri der Wittenberger Philosophischen Facultät 1538–1546 und die öffentlichen Disputationen derselben Jahre aus der Facultätsmatrikel* [cz. 3] (Osterprogramm der Universität Halle-Wittenberg 1890; Halle: Max Niemeyer, 1890), 10.

¹⁵ W *Repertorium Academicum Germanicum* odnotowano, że Walther urodził się w 1520 r., jednak bez wskazania podstawy źródłowej.

¹⁶ Por. Franz Eulenburg, *Die Frequenzen der deutschen Universitäten von ihrer Gründung bis zur Gegenwart* (Abhandlungen der Philologisch-Historischen Klasse der Königl. Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften 24/2; Leipzig: bei B.G. Teubner, 1904), 220–225.

¹⁷ „[Doctus vir], qui mecum fuit annos amplius tredecim” – zob. Carolus Gottlieb Bretschneider, wyd., *Corpus Reformatorum*, t. 8 (Hallis Saxonum: apud C.A. Schwetschke et filium, 1841), 691, nr 5941; por. *Melanchthons Briefwechsel – Regesten online*, nr 7741, dostęp 28.04.2023, melanchthon.hadw-bw.de.

(*schola domestica, schola privata*) Melanchtona, która przygotowywała młodzież do podjęcia studiów akademickich¹⁸. Mógł mieć wówczas około 10 lat.

W czasie studiów Walther dokonał zapewne konwersji na protestantyzm¹⁹. W styczniu 1538 roku uzyskał stopień magistra sztuk (filozofii)²⁰. Tego rodzaju kwalifikacje nie były wprawdzie konieczne, aby objąć stanowisko nauczyciela, urzędnika miejskiego lub nawet pastora, ale wydatnie zwiększały szanse ubiegającego się o nie kandydata; umożliwiały także podjęcie dalszych studiów na jednym z trzech wyższych fakultetów (teologia, prawo lub medycyna)²¹. Z danych źródłowych wynika, że przyszedł rektor Pedagogium zaraz po ukończeniu studiów zaczął rozwijać karierę dydaktyczną w Wittenberdze oraz że odrzucił ofertę przyjęcia bliżej nieokreślonego stanowiska (kościelnego?) w rodzinnych – przypomnijmy – katolickich stronach. Wskazuje na to treść poświęconego Waltherowi epicedium, które napisał pochodzący z Mansfeld student Johannes Richard (Ricardus)²²:

Leucoream didicit primum dimissus in urbem,
Hausit & ingenii munera magna sui.

Mox alios docuit: (...)

(...)

Ad reditus ipsum magnosque vocavit honores
Patria, quae Mystis sacrificisque favet.

(...)

Maluit ingenuas agitare inglorius artes
(Quamvis hinc etiam gloria digna venit),
Quam se Pontificum maculare libidine gentis,
Quae tantum in ventrem turba parata suum est²³.

(Wpierw, posłany do miasta *Leucorei*, wykształcił się
I zebrał wielkie dary dla swojego umysłu.

Potem innych nauczał (...)

(...)

Wezwała go do powrotu i wielkich godności
Ojczyzna, która sprzyja mystom i kapłanom.

(...)

¹⁸ Więcej na temat tej szkoły zob. np. Robert Stupperich, *Der unbekannte Melanchton. Wirken und Denken des Praeceptor Germaniae in neuer Sicht* (Stuttgart: W. Kohlhammer Verlag, 1961), 43–44.

¹⁹ Tak też w *Repertorium Academicum Germanicum*.

²⁰ Köstlin, *Baccalaurei* [cz. 3], 10.

²¹ Zob. ostatnio na ten temat Bohnert, Wriedt, *Theologiae*, 84–87.

²² Immatrykulowany w Wittenberdze 8.09.1554 jako Ioannes Richartus Mansfeldensis, zob. *Corpus Inscriptorum*, CIV-ID: 1554, Nr. 243, dostęp 28.04.2023, www.civ-online.org.

²³ Johannes Ricardus, *Epicedium de morte doctissimi viri M. Antonii Walteri* (...) (Witebergae: [Veit Kreutzer], 1557; VD 16: nie notuje), A₂v–A₃r.

Wolał bez sławy szerzyć wolne sztuki –
 Choć i stąd przychodzi godna chwała –
 Niż kalać się żądzą rodu papieży,
 Których tłum skupiony jest tylko na swej żarłoczności²⁴).

Skądinąd wiadomo, że Walther utrzymywał w tym czasie własne gospodarstwo domowe – latem 1539 roku mieszkał u niego pochodzący z Wysp Brytyjskich student prawa Thomas Minternus²⁵. Z uwagi na to, że nazwiska oberweselczyka brakuje w dokumentacji uniwersyteckiej z tego czasu, można przypuścić, że parał się wówczas nauczaniem prywatnym lub pracował w szkole elementarnej. Prawdopodobnie w tym samym czasie założył też rodzinę z pochodzącą z Wittenbergi, lecz nieznaną z imienia siostrą swego późniejszego protegowanego (a wcześniej być może także ucznia) Andreasa Krama (zm. 1559)²⁶. Para ta miała ośmioro poświadczonych w źródłach dzieci. Dwaj najstarsi synowie – Philipp i Burckhardt – przyszli na świat zapewne w Wittenberdze w latach ok. 1538–1539²⁷. Stosunkowo najlepiej udokumentowany życiorys ma urodzony w Greifswaldzie (ok. 1539–1542) Polycarp – w marcu 1563 roku uzyskał w Wittenberdze magisterium z filozofii, dwa lata później zapisał się na Uniwersytet w Jenie, w 1569 roku objął stanowisko profesora retoryki w Greifswaldzie, w kolejnym roku zdał egzaminy licencjackie z prawa, ale już 5 września 1571 roku zmarł w Szczecinie na gruźlicę, którą usiłował leczyć płynnym złotem²⁸. Kolejni trzej synowie Antona Walthera – Basilius, Eustachius i An-

²⁴ Za konsultacje filologiczne tego i pozostałych łacińskich tekstów dziękuję dr hab. Agnieszce Borysowskiej z Książnicy Pomorskiej.

²⁵ Więcej na temat tej ciekawej postaci, podejrzewanej o szpiegostwo na rzecz króla Anglii Henryka VIII, zob. Walter Friedensburg, „Ein englischer Spion in Wittenberg zur Zeit Luthers (1539)”, *Archiv für Reformationsgeschichte* 14 (1917), 3–4: 141–150, zwłaszcza 145, gdzie informacja o Waltherze.

²⁶ W źródłach z epoki nazwisko zwykle zlatynizowane: *Cramius*. Względem jego pokrewieństwa z żoną Walthera zob. zwłaszcza [*Scripta Publice Proposita a Professoribus in Academia Witebergensi*], t. 3: *Complectens annum 1556 et tres sequentes* (Witebergae: excusus in Officina Laurentii Schwenck, 1568; VD 16: W 3765), 242v–243r. W *Repertorium Academicum Germanicum* odnotowano, że Walther ożenił się prawdopodobnie w 1542 r. w Szczecinie. Autorzy opracowania powołali się w tym względzie na książkę *Magister Rheticus und seine Schulgesellen* Karla Heinza Burmeistra, do której niestety nie miałem dostępu.

²⁷ Obaj zostali zarejestrowani w matrikule *Leucorei* 17.10.1554 jako pochodzący z Wittenbergi. Dalsze losy Burckhardta nie są znane, natomiast Philipp zmarł w tym mieście we wrześniu 1566 r. na chorobę zakaźną. *Corpus Inscriptorum*, CIV-ID: 1554, Nr. 307–308, dostęp 28.04.2023, www.civ-online.org; [*Scripta Publice Proposita a Professoribus in Academia Witebergensi*], t. 7: *Complectens ea, quae proposita fuere a Calend. Maii. Anni (...) MDLXVI usque ad Calend. Maii Anni MDLXIX* (Witebergae: excudebant Clemens Schleich et Antonius Schöne [1572]; VD 16: ZV 15570), 122.

²⁸ *Archiv der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg*, Rep. 1, Nr. XXXXV, 1: Dekanatsbuch der Philosophischen Fakultät, t. 2: 1554–1599, 182, dostęp 28.04.2023, dx.doi.org/10.25673/35808; Thüringer Universitäts- und Landesbibliothek Jena, Ms. Prov. f. 109: Matrikel der Universität Jena

tonius junior – przyszli na świat w Greifswaldzie lub, co bardziej prawdopodobne, w Szczecinie, a wiadomo o nich jedynie tyle, że w sierpniu 1557 roku, już po śmierci ojca, zostali studentami *Leucorei*²⁹. W Szczecinie ok. roku 1551 urodziła się nieznana z imienia jedyna córka Waltherów, która ciężko zachorowała w czasie podróży do Wittenbergi, gdzie zmarła 4 października 1553 roku³⁰. Ostatnim potwierdzonym źródłowo dzieckiem był nieznany z imienia syn, który zmarł w mieście Lutra 30 listopada 1560 roku, dożywszy ledwie pięciu lat³¹.

Greifswald

Jesienią 1539 roku Anton Walther został powołany na stanowisko profesora retoryki Uniwersytetu w Greifswaldzie, zmodernizowanego w duchu luteranśkim i reaktywowanego po 12 latach przerwy przez księcia pomorskiego Filipa I³². W pierwszym roku działania odnowionej akademii (1539/1540) Walther stał na czele Wydziału Sztuk (Filozoficznego). W księdze dziekańskiej tego fakultetu zachował się następujący nagłówek jego autorstwa³³:

Cum studia temporum iniuria collapsa essent et omnes fere in academia praelectiones annis plus duodecim conticuissent, illustrissimus princeps Philippus dux Pomeraniae

1558–1615, 40r, dostęp 28.04.2023, [zs.thulb.uni-jena.de/rsc/viewer/jportal_derivate_00248248/Ms_Prov_f_109_0079](https://www.thulb.uni-jena.de/rsc/viewer/jportal_derivate_00248248/Ms_Prov_f_109_0079); Ernst Friedländer, wyd., *Aeltere Universitäts-Matrikeln II: Universität Greifswald*, t. 1: 1456–1645 (Publicationen aus den K. Preußischen Staatsarchiven 52; Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1893), 295, 298, 300–301, 305; Kosegarten, *Geschichte*, 221; Otto Anselmino, „Nachrichten von früheren Lehrern der Chemie an der Universität Greifswald”, *Mitteilungen aus dem naturwissenschaftlichen Vereine von Neu-Vorpommern und Rügen*, 38 (1906): 111.

²⁹ *Corpus Inscriptorum*, CIV-ID: 1557, Nr. 221–223, dostęp 28.04.2023, www.civ-online.org.

³⁰ [*Scripta Publice Proposita a Professoribus in Academia Witebergensi*], t. 2: *Complectens annum MDLIII et tres sequentes* (Witebergae: excusus apud haeredes Georgii Rhaw [1556]; VD 16: W 3759), 30v.

³¹ [*Scripta Publice Proposita a Professoribus in Academia Witebergensi*], t. 4: *Complectens Annum 1559 et duos sequentes usque ad festum Michaelis* (Witebergae: excusus ab haeredibus Georgii Rhaw [1561]; VD 16: ZV 23887), d_v–d_{2v}.

³² Względem okoliczności zamknięcia i instauracji uczelni zob. Hans Schröder, „Zur politischen Geschichte der Ernst Moritz Arndt-Universität Greifswald”, *Festschrift zur 500-Jahrfeier der Universität Greifswald*, t. 1, red. Werner Rothmaler i in. (Greifswald: Verlag Volksstimme, 1956): 57–60; Heyden, „Die Erneuerung”, 20–23, 28–30.

³³ Zdaniem Hasselbacha (*Der Geschichte*, 36) został on spisany prawdopodobnie ręką Walthera. Niestety brak materiału porównawczego uniemożliwia sprawdzenie tej hipotezy. Co prawda, spod ręki uczonego mogły wyjść jeszcze dwa inne rękopisy – jeden przechowywany w Bibliotece Narodowej w Warszawie i zawierający dzieło jego autorstwa, drugi, znajdujący się w księdze dziekańskiej Wydziału Filozoficznego w Wittenberdze. Problem w tym, że każdy z trzech manuskryptów cechuje się innym duktem (choć „warszawski” i „wittenberski” są dość do siebie podobne). Por. ryc. 1–3.

etc. liberalissimus studiosorum Maecenas, cum iudicaret neque doctrinam religionis neque iusticiam neque ullam omnino humanitatem sine liberalium artium praesidio conservari posse, convocatis aliunde aliquot eruditis et bonis viris instaurare academiam coepit anno Christi servatoris nostri MDXXXIX, circiter festum Martini³⁴.

(Gdy bezprawie czasów doprowadziło do upadku nauk, a niemal wszystkie wykłady w akademii zamilkły na ponad dwanaście lat, najjaśniejszy książę Filip, władca Pomorza itd., najhojniejszy mecenas studentów – skoro uznał, że ani nauczania religii, ani sprawiedliwości, ani w ogóle człowieczeństwa nie można ustrzec bez pomocy sztuk wyzwolonych – rozpoczął, wezwawszy wcześniej z różnych miejsc kilku świątłych i prawych mężów, odnowę akademii w roku Chrystusa naszego Zbawiciela 1539, około święta Marcina).

W historiografii utrwalił się także wiersz Walthera ułożony na tę samą okazję, w którym równie wydatnie podkreślił on udział Filipa I w reaktywacji uczelni³⁵:

Compulerat sacras procul hinc discedere Musas
 Barbaries studiis insidiata bonis.
 Aonides igitur pullata veste sorores
 Hanc aliquantisper deseruere scholam.
 Deseruere lacus, campos et amoena vireta,
 Et tam melliflui dulcia prata soli.
 Has Ducis ingenium revocat, pietasque Philippi,
 Dum cupit imperio consuluisse suo.
 Ergo quae moesta patria templisque carebant,
 Nunc redeunt hilares ad sua sacra Deae³⁶.

(Zmusiła święte Muzy do odejścia daleko stąd
 Barbaria czyhająca na zacne studia.
 Siostry Aonidy przeto, w żałobnych szatach,
 Opuściły na krótko tę szkołę.
 Opuściły jeziora, pola i miłe murawy,
 A i słodkie łąki miodnej krainy.
 Filipa księcia talent i pobożność znów je tu wzywają,
 Pragnie on bowiem baczyć na swe państwo.
 Te więc, co w smutku żegnały ojczyznę i świątynie,
 Ninie do swych sacrów rade wracają Boginie).

³⁴ Friedländer, *Aeltere Universitäts-Matrikeln II*, 202.

³⁵ Zdaniem Johanna Carla Dähnerta utwór ten objawia kunszt poetycki uczonego, zob. Johann Carl Dähnert, *Pommersche Bibliothek*, t. 2 (Greifswald: Gedruckt bey Hieronymus Joh. Struck, 1754), 25.

³⁶ Utwór po raz pierwszy wydrukował Daniel Cramer, *Das grosse Pomrische Kirchen Chronicon* (...) (Alt. Stettin: durch und in Verlegung Nicol. Barthelt, 1628; VD 17: 23:232945T), ks. 3, 105–106.

O działalności dydaktycznej Walthera w tym krótkim okresie niewiele wiadomo, gdyż nie zachowały się niemal żadne źródła. Wedle księgi dziekańskiej uczony wypromował w czasie swego urzędowania sześciu bakałarzy, a ze wspomnień Bartholomäusa Sastrowa (1520–1603) wynika, że w 1541 roku oprócz retoryki wykładał także dialektykę według popularnego podręcznika Johannesesa Caesariusa (1468–1550)³⁷. Zauważmy na marginesie, że do Greifswaldu przybył wraz z Waltherem wspominany już Andreas Kram, jego szwagier, który w matrykule studenckiej został zarejestrowany jako „famulus decani” (asystent dziekana)³⁸.

Szczecin

Można podejrzewać, że działalność dydaktyczna i organizacyjna Antona Walthera w Greifswaldzie została wysoko oceniona przez władców księstwa. Najpewniej już w 1542 roku³⁹ został on bowiem oddelegowany do Szczecina, gdzie powierzono mu nadzór nad kształtowaniem Pedagogium Książęcego – nowej uczelni, o której utworzenie władcy, a zwłaszcza panujący w dzielnicy szczecińskiej księstwa Barnim IX, zabiegali właściwie już od czasu proklamowania luteranizmu jako wyznania państwowego w 1534 roku⁴⁰. Po ogłoszeniu tzw. aktu fundacyjnego pod koniec października 1543 roku Anton Walther został pierwszym rektorem tej placówki.

Pełnienie tej funkcji nieco różniło się od zajmowania określanego tym samym mianem stanowiska uniwersyteckiego – przede wszystkim rektor Pedagogium zatrudniany był na stałe, a nie wyłaniany na kadencje spośród kolegium profesorskiego; do jego głównych obowiązków należał nadzór merytoryczny nad kadrą i programem

³⁷ Gottlieb Christian Friedrich Mohrike, wyd. i oprac., *Bartholomäi Sastrowen Herkommen, Geburt und Lauff seines gantzen Lebens, auch was sich in dem Denckwerdiges zugetragen, so er mehrentheils selbst gesehen und gegenwärtig mit angehoret hat, von ihm selbst beschrieben*, cz. 1 (Greifswald: in der Universitäts-Buchhandlung, 1823), 193. Więcej o Caesariusie i jego dziele, a także o relacjach łączących go z Filipem Melanchtonem, mentorem Walthera zob. Peter Mack, *A History of Renaissance Rhetoric 1380–1620* (Oxford: University Press, 2011), 104–106; Amy Nelson Burnett, „The Educational Roots of Reformed Scholasticism: Dialectic and Scriptural Exegesis in the Sixteenth Century”, *Dutch Review of Church History*, 84 (2004): 303–304.

³⁸ Friedländer, *Aeltere Universitäts-Matrikeln II*, 201.

³⁹ Taką datę podał Cramer (*Das grosse*, ks. 3, 107), przyjął ją także Wehrmann („Geschichte”, 11) – obaj nie powołali się jednak na żadne źródła. Ostrożniejszy był Hasselbach (*Der Geschichte*, 37), który wskazał tylko, że w 1543 r. Walthera nie odnotowano już w wykazie profesorów Wydziału Filozoficznego w Greifswaldzie. Spis profesorów wykładających za dziekanatu Petera Vincentiusa, który urzędował od 23.06.1543 r., rzeczywiście nie zawiera nazwiska Walthera, zob. Friedländer, *Aeltere Universitäts-Matrikeln II*, 207. Aby ostatecznie rozstrzygnąć tę kwestię, należałoby jednak sprawdzić rejestry wykładowców z lat 1540–1542 – tych jednak brak w księdze dziekańskiej i matrykule.

⁴⁰ Borysowska, Gierke, *Album*, 3–5 – tam omówienie genezy Pedagogium wraz ze wskazaniem źródeł i dalszej literatury.

nauczania oraz głoszenie wykładów z wybranych sztuk (zwykle retoryki i dialektyki). Nie mniej angażujące były zadania związane z zarządzaniem gronem studenckim, które polegały m.in. na prowadzeniu rekrutacji, wydawaniu świadectw alumnom opuszczającym Pedagogium oraz utrzymywaniu dyscypliny w bursie i formowaniu kształconej młodzieży podług ideałów pobożności luterkańskiej⁴¹. Z uwagi na liczne obowiązki wynagrodzenie rektora znacznie przewyższało pensje innych nauczycieli – w czasach Walthera wynosiło 140 florenów/guldenów rocznie⁴².

W początkach swojej pracy w Szczecinie Walther opracował ramowe założenia dydaktyki dla nowej uczelni. Oprócz niego samego w szkole pracować mieli jeszcze dwaj inni pedagodzy. Pierwszy z nich miał nauczać zasad gramatyki, ortografii, etymologii, prozodii i składni, a także omawiać komedie Terencjusza i Plauta oraz *Bukoliki* lub *Eneidę* Wergiliusza albo inną lekturę, która stosownie kształtowałaby charakter nastolatków. Za swą pracę miał on otrzymywać 40 florenów rocznie, mieszkanie i drewno na opał. Drugi nauczyciel miał z kolei głosić wykłady z arytmetyki, geometrii, geografii i astronomii oraz wyjaśniać *Georgiki* Wergiliusza, *Fasti* Owidiusza lub inne dzieło, w którym zawarta jest wiedza o ruchu ciał niebieskich. Z uwagi na wyższe kwalifikacje profesor zatrudniony na tym stanowisku miał otrzymywać rocznie o 20 florenów więcej od poprzedniego (60 florenów). Własne obowiązki Walther zaplanował zaś następująco:

Quod reliquum est praelectionem ego subibo in docendis praeceptis Dialecticae et Rhetoricae, in enarrandis Ciceronis aliquot libris, qui adolescentum ingeniis conducere videbuntur, in tradendis elementis Graecae linguae, item in praescribendis argumentis epistolarum et versuum atque eisdem rursus exigendis.

Postremo, ut ordo aliquis constituatur praelectionum atque repetitionum et ut adolescentes sint in officio atque exercentur scribendo atque loquendo, item ut ad modestiam et pietatem assuefiant, ego cum collegis meis videro⁴³.

(Co do pozostałych zajęć, ja zajmę się wykładem zasad dialektyki i retoryki, komentarzem kilku dzieł Cycerona, które wydadzą się wartościowe dla umysłów młodzieży,

⁴¹ Borysowska, Gierke, *Album*, 29, 31–32; por. np. [Martin Wehrmann], wyd., „Bestallung des Matthäus Wolff zum Rektor des Pädagogiums in Stettin”, *Monatsblätter der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde* 7 (1893), 7: 102–103. Według projektu statutu Pedagogium autorstwa superintendenta Paula vom Rodego (1489–1563), rektor Pedagogium miałby też sprawować nadzór nad działalnością szkoły miejskiej, ale, jak się wydaje, przepis ten nie został nigdy wprowadzony w życie; zob. edycję tego dokumentu u Hasselbacha (*Der Geschichte*, 34) oraz w nieco innej redakcji u Cramera (*Das grosse*, ks. 3, 107); por. Wehrmann, „Geschichte”, 20.

⁴² Zob. najstarszy zachowany rejestr finansowy Fundacji Mariackiej (za rok 1551/1552): Archiwum Państwowe w Szczecinie (dalej: APS), Fundacja Najświętszej Marii Panny w Szczecinie (dalej: FNMP), sygn. 995, k. 50–51.

⁴³ Dokument opublikował Hasselbach (*Der Geschichte*, 37–38).

nauczaniem podstaw języka greckiego, a także ustalaniem tematów listów i wierszy, a ponadto ich objaśnianiem.

Poza tym będę wraz z moimi towarzyszami doglądać, aby został ustalony pewien porządek wykładów i powtórek i aby młodzieńcy mieli w obowiązku i ćwiczyli pisanie i mówienie, a także aby przyzwyczajali się do posłuszeństwa i pobożności).

Z analizy dokumentów związanych z działalnością Pedagogium wynika, że obowiązki pierwszego wymienionego nauczyciela pełnił konrektor, który wedle ksiąg rachunkowych Fundacji Mariackiej faktycznie zarabiał w tym czasie 40 florenów rocznie⁴⁴. Na stanowisku tym zatrudnił Walther swego kolegę ze studiów – świeżo wypromowanego w Wittenberdze magistra Michaela Conrada ze Schweinfurtu⁴⁵. W 1545 roku, po roku pracy, Conrad opuścił jednakże Szczecin⁴⁶, a jego stanowisko zajął niejaki Petrus Lorcetzius⁴⁷. Najpóźniej w roku akademickim 1551/1552 posadę tę objął zaś wspomniany już protegowany i szwagier Walthera – Andreas Kram, który w międzyczasie, w lutym 1551 roku, uzyskał magisterium w Wittenberdze⁴⁸.

Postulowane przez Walthera stanowisko nauczyciela sztuk wyższych pozostało zaś nieobsadzone. Jego obowiązki – jak należy sądzić z późniejszej dokumentacji – zostały podzielone pomiędzy rektora i konrektora⁴⁹. Dodatkowego argumentu za przyjęciem takiej hipotezy dostarcza zachowany w Bibliotece Narodowej w Warszawie łaciński rękopis zatytułowany *Compendiariae descriptio trium terrae partium ex variis authoribus a M[agistro] Anthonio Walthero Gimnasiarcha paedagogii Stetinensis collecta*⁵⁰. Tytuł manuskryptu – do którego treści jeszcze wrócimy – wska-

⁴⁴ APS, FNMP, sygn. 995, k. 50–51. W późniejszym okresie część obowiązków konrektora przejął tertianus (subrektor) – zatrudniany od 1556 r.

⁴⁵ Studia w Wittenberdze rozpoczął w 1535, w kwietniu 1538 uzyskał bakalaureat, a w lutym 1544 r. – magisterium ze sztuk wyzwolonych. *Corpus Inscriptorum*, CIV-ID: 1535, Nr. 86, dostęp 28.04.2023, www.civ-online.org; Köstlin, *Baccalaurei* [cz. 3], 6, 16.

⁴⁶ W listopadzie 1545 r. został zarejestrowany jako gość („hospes”) w matrikule greifswaldzkiej – Friedländer, *Aeltere Universitäts-Matrikeln II*, 211. W latach 1547–1549 był rektorem szkoły w Hammelburgu, miasteczku położonym nieopodal rodzinnego Schweinfurtu, a w 1549 r. został zarejestrowany (jako artium liberalium magister) w metryce Uniwersytetu w Heidelbergu. Jego dalsze losy nie są obecnie znane; por. Johannes Merz, „Beziehungsflechte von Eliten als Indikator religiöser Entwicklungslinien. Die Städte der Fürststube Fulda im 16. Jahrhundert”, *Archiv für mittelrheinische Kirchengeschichte* 45 (1993): 222, przyp. 23; Gustav Toepke, wyd., *Die Matrikel der Universität Heidelberg von 1386 bis 1662*, cz. 1: *Von 1386 bis 1553* (Heidelberg: Selbstverlag des Herausgebers, 1884), 604.

⁴⁷ Wehrmann, „Geschichte”, 26.

⁴⁸ APS, FNMP, sygn. 995, k. 50–51; Köstlin, *Baccalaurei* [cz. 4], 11.

⁴⁹ Por. Borysowska, Gierke, *Album*, 37–38; Hasselbach, *Der Geschichte*, 38–39.

⁵⁰ Tak brzmi tytuł nagłówkowy; na poprzedzającej go karcie znajduje się natomiast sporządzony inną ręką krótszy tytuł: *Geographia M[agistri] Antonii Waltheri Rectoris Paedag[ogii] Stet[inen]sis*. Biblioteka Narodowa w Warszawie, sygn. Rps akc. 4584. Jest to właściwie klocek intrologatorski obejmujący 26 nieskatalogowanych druków z XVI–XVIII w. (k. 1–432) oraz rzeczony rękopis

zuje, że wykłady z geografii, a więc jednej z dyscyplin, których miał nauczać ów niezatrudniony ostatecznie nauczyciel, mógł wygłaszać sam rektor.

Co najmniej od 1551 roku skład grona pedagogicznego został za to rozszerzony o kantora – nauczyciela nieprzewidzianego w ramowym programie Walthera i razem najniżej opłacanego (zarabiał 30 florenów rocznie)⁵¹. Jak można wnioskować z zachowanych źródeł, do jego obowiązków – oprócz wykładów z teorii muzyki i zajęć przygotowujących chór na niedzielne nabożeństwa – należało także ćwiczenie z uczniami składni łacińskiej i powtarzanie z nimi *Katechizmu* Lutra⁵². Pierwszym znanym kantorem Pedagogium został Joachim Gürtz, o którego życiu i wykształceniu właściwie nic nie wiadomo⁵³. Jego następcą był szczecinianin Joachim Steinweg⁵⁴ (zm. 1557), alumn uniwersytetów we Frankfurcie i Greifswaldzie⁵⁵, który w Szczecinie pracował w latach 1552/1553–1555⁵⁶ (losy Steinwega i Walthera splotły się ponownie w Wittenberdze, o czym będzie jeszcze mowa). Wstępny program nauczania nie uwzględniał też pastora kościoła Mariackiego, który wykładał teologię⁵⁷. Za czasów Walthera duchownym tym był Peter Artopaeus (1491–1563), prawdopodobnie również absolwent *Leucorei*⁵⁸.

(k. 433–512). Trafił on do Biblioteki Narodowej po 1.06.1948 r. z Regionalnej Dyrekcji Planowania Przestrzennego w Szczecinie (zob. zapiskę na dolnej wyklejce). Wcześniej – jak na to wskazują znaki własnościowe – był częścią znakomitej kolekcji pomeraników Matthäusa Heinricha Liebeherra. Zbiór ten w 1764 r. trafił do biblioteki szczecińskiego Gimnazjum Akademickiego, a stamtąd na początku XX w. do Biblioteki Miejskiej (Stadtbibliothek Stettin). Więcej na temat tej kolekcji zob. Aleksandra Skiba, „Kolekcja Matthäusa Heinricha Liebeherra w bibliotece Gimnazjum Akademickiego w Szczecinie”, w: *Od Pedagogium Książęcego do Gimnazjum Mariackiego. Z dziejów szkolnictwa półwyższego w Szczecinie do początków XIX w.*, red. Agnieszka Borysowska (Szczecin: Książnica Pomorska, 2018), 159–171.

⁵¹ APS, FNMP, sygn. 995, k. 50–51.

⁵² Borysowska, Gierke, *Album*, 37–38.

⁵³ Por. Wehrmann, „Geschichte”, 27. Znane jest skierowane do księcia Barnima IX podanie flamandzkiego kompozytora Adriana Petita Coclica o zatrudnienie go w Pedagogium, lecz nie wiadomo, czy ostatecznie doszło to do skutku oraz czy i jaki wpływ miał na to Anton Walther, por. M. Wehrmann, wyd. „Bitte eines Musikus aus Flandern, am Stettiner Pädagogium Musik lehren zu dürfen”, *Monatsblätter der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde* 7 (1893), 5: 75–77; Walter Werbeck, „Adrianus Petit Coclico (ok. 1500 – ok. 1562)”, w: *Kompozytorzy szczecińscy*, t. 1, red. Eugeniusz Kus, Mikołaj Szczęsny, Edward Włodarczyk (Szczecin: Zamek Książąt Pomorskich, 2003), 57–61.

⁵⁴ W źródłach nazwisko spotykane również w zapisie Steinwech, Steinweck lub w zgrecyzowanej formie Lithodius.

⁵⁵ Ernst Friedländer, wyd., *Aeltere Universitäts-Matrikeln I: Universität Frankfurt a. O.*, t. 1: 1506–1648 (Publicationen aus den K. Preußischen Staatsarchiven 32; Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1887), 100; tenże, *Aeltere Universitäts-Matrikeln. II*, 218, 227.

⁵⁶ Wehrmann, „Geschichte”, 27.

⁵⁷ Por. Borysowska, Gierke, *Album*, 37–38.

⁵⁸ Tak np. Hans Moderow, oprac., *Die Evangelischen Geistlichen Pommerns von der Reformation bis zur Gegenwart (...)*, cz. 1: *Der Regierungsbezirk Stettin* (Stettin: Verlag von Paul Niekammer,

Jednym z najciekawszych świadectw szczecińskiej działalności Antona Walthera jest zachowane w rękopisie kompendium wiedzy geograficznej jego autorstwa. Dzieło to ma objętość 80 kart formatu *quarto* i zawiera podstawowe wiadomości z zakresu geografii, w tym objaśnienie przedmiotu i terminologii tej dyscypliny, oraz obszerny opis trzech kontynentów: Europy, Afryki i Azji, oparty głównie na wiadomościach z dzieł pisarzy antycznych, zwłaszcza z *Geografii* Klaudiusza Ptolemeusza. Oczywiście najwięcej miejsca poświęcił kompilator Staremu Kontynentowi, w tym szczególnie deskrypcji ziem niemieckich, w której ujęty został nawet wywód na temat etymologii nazwy *Germania*. Z dzisiejszego punktu widzenia najciekawszy wydaje się jednak krótki opis Nowego Świata, a więc ziemi, „która – jak stwierdza autor – może być uznana za czwarty [kontynent – dop. M.G.], a o której, ponieważ została niedawno odkryta, nie wspominają Ptolemeusz i starsi geografowie” („*quae quarta [terra – dop. M.G.] esse potest, quae cum recens inventa sit nullam eius mentionem faciunt Ptolomaeus et vetustiores Geographii*”)⁵⁹. Deskrypcja Ameryki jest interesująca przede wszystkim z tego względu, że nie stanowi – gdyż stanowić nie może – rekapitulacji wiedzy zaczerpniętej z klasycznych źródeł, lecz raczej świadectwo orientacji autora we współczesnym mu świecie oraz recepcji najnowszych informacji (i stereotypów) dotyczących nowo odkrytego kontynentu. Z tego względu utwór ten warto byłoby poddać w przyszłości szczególnej analizie.

Za rektoratu Walthera powstało także pierwsze drukowane dzieło związane z Pedagogium Książęcym – wydana w 1550 roku w Wittenberdze *Declamatio de cantico Angelorum Lucae II. recitata a scholastico in gymnasio Stettinensi*⁶⁰. Mimo że na karcie tytułowej druku nie podano nazwiska twórcy, to wiadomo, że autorem tekstu był Filip Melanchton, ponieważ w kolejnym roku utwór został uwzględniony w trzecim tomie jego mów wybranych⁶¹. Oczywiście nie oznacza to, że *Praeceptor Germaniae* osobiście wygłosił tę deklamację w Szczecinie⁶². Należy raczej przyjąć, że wysłał do miasta nad Odrą jej odpis, który został następnie odczytany przez któregoś z wykładowców⁶³. Istotne jest to, że druk ten można interpretować jako kolejne

1903), 451 oraz wielu wcześniejszych autorów; w dokumentacji uniwersyteckiej (matrykuła, książki dziekańskie) jednak brak jego nazwiska.

⁵⁹ Biblioteka Narodowa w Warszawie, sygn. Rps akc. 4584, 435r–v.

⁶⁰ [Philipp Melanchthon], *Declamatio de cantico Angelorum Lucae II. recitata a scholastico in gymnasio Stettinensi* (Vitebergae: [Vitus Creutzer], 1550; VD 16: D 367).

⁶¹ [Philipp Melanchthon], „Declamatio de cantico Angelorum Lucae II”, w: *Selectissimarum Orationum, Clarissimi Viri Domini Philippi Melanchthonis Tomus Tertius*, red. Ioannes Aurifaber (Erphurdiae: Gervasius Sturmer, [1551]; VD 16: M 3560), k. gg₈r–ll₈v.

⁶² Wykluczają to choćby datacje jego listów wysyłanych niemalże codziennie w latach 1549–1551, zob. *Melanchthons Briefwechsel*, według indeksu, dostęp 28.04.2023, melanchthon.hadw-bw.de.

⁶³ Względem odczytywania mów Melanchtona przez inne osoby, zob. Jeremy Robin Schneider, „Scripting Speech: A Manuscript Declamation in Sixteenth-Century Humanism”, *History of Universities*, 35 (2022), 2: 26.

bezpośrednie świadectwo wpływów wittenberskiej wszechnicy na szczecińskie Pedagogium w tym okresie⁶⁴, a także jako pośredni dowód zażyłości łączącej mentora z jego dawnym uczniem.

Wittenberga po raz wtóry

Latem 1553 roku Anton Walther powziął postanowienie o rezygnacji ze stanowiska rektora Pedagogium Książęcego na rzecz profesury w Wittenberdze⁶⁵. Podejmując pracę na uniwersytecie, zredukował swe obowiązki – przede wszystkim pozbywał się uciążliwej powinności nadzorowania młodzieży, a wykłady zawęził właściwie do samej tylko retoryki. Kosztem tego było wprawdzie obniżenie stałego uposażenia ze 140 do 80 florenów rocznie⁶⁶, lecz ograniczając zobowiązania służbowe, zyskiwał zarazem czas na prowadzenie odpłatnych lekcji prywatnych⁶⁷.

Najprawdopodobniej jednak jego decyzja o opuszczeniu Pomorza podyktowana była przede wszystkim tym, że w Wittenberdze wciąż aktywny był Filip Melanchton. Zdaniem Georga Cracowa (1525–1575), szczecinianina wykładającego wówczas na *Leucorei* i zarazem zięcia Jana Bugenhagena, decyzja Walthera nie była bowiem motywowana potrzebą rozwoju własnej kariery zawodowej, lecz troską o odpowiednie wykształcenie dzieci. Tak ujął to on w liście do Moritza Heilinga z 12 sierpnia 1553 roku:

⁶⁴ Notabene książę Barnim IX wprost instruował swego sekretarza Adriana Woygego, wysłanego w sierpniu 1553 r. do Wittenbergi w celu zatrudnienia następców Walthera i Krama: „wir sonderlich begirig seint dasselb Paedagogium wiederumb mit tugentlichen und geschickten Praeceptoribus, so in der Universitet Wittenberg ertzogen oder studiret (...), sonsten auch in den andern kunsten der Anleitung und Institution, so in der Universitet Wittenbergk ublich volgen derselben sich verhalten (...) zu bestellen” (Wehrmann, „Verhandlung”, 40).

⁶⁵ W listach datowanych na początek sierpnia 1553 r. książę Barnim IX oznajmiał, że Walther podjął już decyzję o opuszczeniu Szczecina. Wehrmann, „Verhandlung”, 40.

⁶⁶ Tyle miał otrzymywać według tzw. dyplomu fundacyjnego Uniwersytetu w Wittenberdze z 23.10.1555 r. – dokument opublikował Friedrich Israel, *Das Wittenberger Universitätsarchiv, seine Geschichte und seine Bestände. Nebst den Regesten der Urkunden des Allerheiligenstiftes und den Fundationsurkunden der Universität Wittenberg* (Forschungen zur Thüringisch-Sächsischen Geschichte 4; Halle a. d. S.: Gebauer-Schwetschke Druckerei und Verlag m.b.H., 1913), Anhang II, 124. Por. do tego *Melanchthons Briefwechsel – Regesten online*, nr 7362, dostęp 28.04.2023, melanchthon.hadw-bw.de.

⁶⁷ W liście referencyjnym dla Johanna Böttichera z [Neu-]Ruppina, wystawionym w 1552 r., Filip Melanchton wspominał wprawdzie, że ów uczył się u Antona Walthera w Szczecinie. Sądzę jednak, że Bötticher nie pobierał prywatnych lekcji, lecz był po prostu alumnem Pedagogium. Niestety nie sposób dowieść tego niezbitcie, gdyż nie zachował się rejestr słuchaczy szczecińskiej uczelni z tego czasu. Carolus Gottlieb Bretschneider, wyd., *Corpus Reformatorum*, t. 7 (Hallis Saxonium: apud C.A. Schwetschke et filium, 1840), 1165–1166, nr 5296; por. Borysowska, Gierke, *Album*, 7.

Causam discedendi istinc M. Antonius habet quod a numerosa prole auctus est, quam in academia vivo D[omino] praeceptore educare cupit, reliqua eiusmodi sunt, ut locum et condicionem nunquam mutaturus fuerit⁶⁸.

(Magister Antonius ma taki powód odejścia stamtąd [tj. ze Szczecina – dop. M.G.], że został obdarzony licznym potomstwem, które pragnie wychować w akademii za życia Pana nauczyciela; pozostałe powody są takie, że nie zamierza zmieniać [dla nich – dop. M.G.] miejsca i warunków życia).

Jest jasne, że gdy Cracow pisał o „nauczycielu”, nie wymieniając jego nazwiska, miał na myśli człowieka, który był wychowawcą całej trójki (tzn. jego, adresata i Walthera) – czyli Filipa Melanchtona. Jak już wskazano wcześniej, co najmniej sześciu synów Walthera w istocie podjęło studia na wittenberskiej wszechnicy – wszyscy zapisali się tam jeszcze za życia owego preceptora, lecz nie wszyscy za życia swego ojca.

Do Wittenbergi Waltherowie dotarli na przełomie września i października 1553 roku, a więc na inaugurację semestru zimowego. W nekrologu powiadającym o śmierci ich dwuletniej córki, zmarłej 3 października, rektor Melchior Fendt (1486–1564) wskazał, że Walther został zatrudniony na *Leucorei*, aby dzięki swojej erudycji, pobożności i pracowitości upowszechniał sztuki wyzwolone i wspomagał ich rozwój⁶⁹. Do grona profesorów Wydziału Filozoficznego został wpisany 18 października 1553 roku⁷⁰, ale bardziej szczegółowe informacje źródłowe o jego aktywności dydaktycznej dotyczą dopiero ostatniego kwartału 1555 roku.

W październiku tegoż roku Walther powiadomił społeczność akademicką, że wróciwszy z podróży⁷¹, zamierza wznowić swe wykłady na temat *Georgik Wergilego*. W drukowanym zaproszeniu wskazywał, że warto dokładnie poznać ten poemat ze względu na zawarte w nim znakomite opisy przyrody, które przynoszą nie tylko wiedzę o poszczególnych stworzeniach, ale także objawiają ukryte w naturze oznaki Boskiej mądrości oraz dostarczają licznych przykładów cnót: czystości cechującej gołębie, miłości rodzicielskiej obserwowanej u bocianów czy pilności i pracowitości, którymi odznaczają się mrówki i pszczoły. Nie chceć rozważać tych *exemplów* – przestrzegał kategorycznie profesor – równe jest barbarzyńskiej pogardzie dla dzieł Bożych. Sama zaś forma utworu Wergiliusza – stwierdzał na koniec

⁶⁸ Wehrmann, „Verhandlung”, 43.

⁶⁹ [*Scripta*], t. 3, 30v: „[Waltherus], qui recens a gubernatoribus huius Academiae huc ex schola Stettinensi propter eruditionem et pietatem et industriam accersitus est, ut artium illustrationem et propagationem in hac Academia adiuvet (...)”.

⁷⁰ Köstlin, *Baccalaurei* [cz. 4], 27.

⁷¹ Z korespondencji Filipa Melanchtona z sierpnia 1555 r. wynika, że Anton Walther i jego wydziałowy kolega Caspar Peucer (1525–1602) zostali wówczas wysłani w jakiejś sprawie (wizytacja szkół?) nad Ren, zob. *Melanchthons Briefwechsel – Regesten online*, nr 7553, 7556, dostęp 28.04.2023, melanchthon.hadw-bw.de.

– jest bogata w różnorodne figury retoryczne i ozdobniki językowe, więc jego pilne czytanie i naśladowanie okaże się bardzo korzystne dla tych, którzy pragną doskonalić umiejętności w wymowie⁷².

Choć omówione powiadomienie zostało podpisane tylko nazwiskiem (bez podania funkcji), to należy sądzić, że Walther pełnił już wówczas obowiązki dziekana Wydziału Filozoficznego. W każdym razie urząd ten objął najpóźniej w grudniu 1555 roku, ponieważ wedle księgi dziekańskiej w dniu przesilenia zimowego wypromował pierwszych czterech – z łącznie jedenastu – bakałarzy⁷³. Szczytowy punkt swej kariery uniwersyteckiej osiągnął zaś w 1556 roku, gdy wraz z gremium egzaminatorskim, któremu przewodniczył Filip Melanchton, wypromował 37 magistrów sztuk wyzwolonych i filozofii⁷⁴. Najpierw – na początku stycznia – opublikował utrzymane w mowie związanej obwieszczenie, w którym dokonawszy egzegezy prorocstwa św. Jakuba na temat postaci o imieniu Szilo, wezwał wszystkich gotowych studentów do zapisywania się na publiczne egzaminy magisterskie⁷⁵ – odbyły się one 6 lutego. Tego samego dnia Walther zaanonsował je publicznym zaproszeniem, w którym objaśnił – tym razem prozą – znaczenie fragmentu Mądrości Syracha (33, 2): „Człowiek mądry nie będzie nienawidził Prawa, ale kto obłudnie wobec niego postępuje, jest jak okręt w czasie burzy”, konfrontując je z filozofią epikurejską⁷⁶. Zaproszenie na uroczystą promocję, która odbyła się 26 lutego, oparł zaś na analizie wybranych passusów wyznania wiary, tak aby podkreślić rolę Kościoła w życiu akademickim oraz wskazać, że nowo wypromowani magistrowie winni być narzędziem Boskiej łaski dla zbawienia siebie i innych⁷⁷. Samą ceremonię uświetnił zaś wygłoszeniem oracji zatytułowanej *De iudiciis ecclesiae et de discrimine poenae ecclesiasticae et politicae (O sądach Kościoła i o różnicy między karą kościelną a państwową)*⁷⁸. Wśród wypromowanych tego dnia magistrów znajdował się kantor Joachim Steinweg, czyli dawny współpracownik Walthera ze Szczecina⁷⁹, a także Matthäus Wolf ze Stargardu – przyszły rektor Pedagogium Książęcego (w latach 1557–1570)⁸⁰.

⁷² [Scripta], t. 2, 138v–139v.

⁷³ Köstlin, *Baccalaurei* [cz. 4], 5.

⁷⁴ Tamże, 17.

⁷⁵ [Scripta], t. 2, 149v–150r.

⁷⁶ Tamże, 154v–155r.

⁷⁷ Tamże, 160v–161r.

⁷⁸ Antonius Walterus, *De iudiciis ecclesiae et de discrimine poenae ecclesiasticae et politicae Oratio recitata (...) in Academia Witebergensi, cum gradu magisterii aliquot honestis & doctis viris discernetur* (Witebergae, 1556; VD 16: M3528). W druku tym zawarto również trzy cytowane w poprzednich przypisach obwieszczenia Walthera oraz dodatkowo kwestię wygłoszoną przez Caspara Crucigera Młodszeo, jednego z magistrantów, i odpowiedź na nią autorstwa Georga Majora.

⁷⁹ Steinweg immatrykułował się w 1555 r. *Corpus Inscriptorum*, CIV-ID: 1555, Nr. 297, dostęp 28.04.2023, www.civ-online.org; Köstlin, *Baccalaurei* [cz. 4], 17.

⁸⁰ Tamże; Wehrmann, „Geschichte”, 24.

Latem 1556 roku Anton Walther ogłosił kolejny cykl wykładów – tym razem poświęcony mowie *Pro Caelio* (*W obronie Marka Caeliusa*) Cyncerona. Lektura tego dzieła – pisał uczony w zapowiedzi – może przynieść korzyść nie tylko w zakresie ćwiczenia retoryki, ale także dla rozwoju cnoty, kształtowania charakteru i właściwego prowadzenia życia⁸¹. Wykłady musiał przerwać ze względów zdrowotnych, wznowił je po 13 sierpnia, anonsując następującymi słowami:

Est enim (...) posterior orationis pars ita variata locis communibus, allusionibus, figuris & gestibus, vix ut in multis orationibus Ciceronis locum invenias, quem, quod ad elegantiam attinet, cum hoc conferre possis. Cum autem valetudinis causa lectionem publicam aliquandiu intermiserim, hodie, Deo auxiliante, ad intermissum laborem redibo & assiduitate compensabo, quicquid hactenus neglectum est⁸².

(Druga część mowy jest bowiem tak różnorodna pod względem wspólnych miejsc, aluzji, figur retorycznych i gestów, że pośród wielu mów Cyncerona trudno będzie ci znaleźć miejsce, które, jeśli chodzi o elegancję, będziesz mógł z nią porównać. Ponieważ z powodu zdrowia musiałem na pewien czas przerwać publiczne wykłady, dzisiaj, z pomocą Bożą, powrócę do nieukończonej pracy i wyrównam zaistniałe zaniedbania).

Być może Walther okresowo wykładał na *Leucorei* także grekę, na co może wskazywać treść inskrypcji jego nagrobka, ale brakuje na to dowodów w dokumentacji uniwersyteckiej. Dodajmy, że w czasie sprawowania funkcji dziekana przyjął do kolegium profesorskiego sześciu nowych magistrów – pośród nich znalazł się m.in. były konrektor Pedagogium i zarazem jego szwagier Andreas Kram, bratanek Melanchtona Sigismundus (1537–1573) oraz świeżo wypromowany magister Caspar Cruciger Młodszy (1525–1597)⁸³.

Wspomniano już, że dzięki ograniczeniu obowiązków uniwersyteckich uczony miał więcej czasu na udzielanie lekcji prywatnych. Z nazwiska znanych jest jedynie czterech uczniów, którym Walthera jako preceptora zarekomendował Filip Melanchton. Wśród wychowanków oberweselczyka znaleźli się: późniejszy doktor prawa Jonas Weidenkopf z Lichtenbergu (ok. 1534–1589)⁸⁴, Nicolaus i Abraham – synowie radcy książęcego-saskiego Georga von Kommerstadta (1498–1559)⁸⁵ oraz bremeński patrycjusz Daniel von Büren III (zm. 1608)⁸⁶.

⁸¹ [*Scripta*], t. 2, 195r–v.

⁸² Tamże, 211r.

⁸³ Więcej o nim zob. Beate Kusche, „Caspar Cruciger der Jüngere als Universitätsprofessor”, w: *Die Crucigers: Caspar der Ältere, Caspar der Jüngere und Elisabeth Cruciger in ihrer Bedeutung für die Wittenberger Reformation*, red. Armin Kohnle, Irene Dingel (LStRLO 40; Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2021), 133–165, zwłaszcza 140.

⁸⁴ Bretschneider, *Corpus*, t. 8, 473–474, nr 5774.

⁸⁵ Tamże, 476–477, nr 5778.

⁸⁶ Tamże, 690–691, nr 5941.

Vir clarissimus, eruditione et eloquentia praestans

Anton Walther zmarł w sile wieku 13 stycznia 1557 roku. Nie była to śmierć nagła, ponieważ nim skonał, zdążył jeszcze ustalić ze swym szwagrem Andreasem Kramem, że ten zaopiekuje się wdową i dziećmi⁸⁷. Czy uśmierciła go zatem dolegliwość, która latem poprzedniego roku spowodowała przerwanie wykładów o dziele Cyceroną? W wydanym w 1559 roku *Calendarium historicum* Paul Eber lakonicznie wspomniał, że uczony zmarł „strawiony chorobą” („tabe consumptus”⁸⁸). Należy więc przypuścić, że doskwierała mu jakaś ciężka dolegliwość, ale raczej nie zakaźna – pogrzebano go bowiem na cmentarzu parafialnym, w samym sercu Wittenbergi, po północnej stronie fary, tuż przy zaułku prowadzącym do ulicy Żydowskiej⁸⁹.

Przywołanymi w śródtytule epitetami obdarzył Antona Walthera jeszcze za jego życia Filip Melanchton⁹⁰. Można więc sądzić, że i inne opinie o uczonym, wyrażane już po jego śmierci, nie były tylko konwencjonalnym frazesem. Wprawdzie nie wiadomo, jak *Praeceptor Germaniae* zareagował na zgon swego wychowanka, ale należy sądzić, że zachował go w pamięci jako człowieka obdarzonego „wybitną erudycją i cnotą”⁹¹.

O zgonie profesora poinformował społeczność akademicką rektor Melchior Fasolt (aktywny 1542–1557). W nekrologu zestawił go z wybitnymi uczonymi wywodzącymi się – jak Walther – z doliny Renu i Mozeli: Mikołajem z Kuzy i Petruszem Mosellanusem. O Antonie pisał zaś następująco:

Noster autem Antonius ad eruditionem et ad facultatem scribendi linguam latinam, adiunxerat veram agnitionem et veram invocationem Dei, et pietatem animi exprimebat honestissimis moribus. Et cum vitam laboribus docendi pene universam impenderit, in hoc humili vitae genere Deo servire maluit, quam opes et potentiam quaerere, cum quidem invitaretur a multis ad splendidiora negotia. Sed saepe hoc repetebat: „Elegi potius habitare in limine domus Dei, quam in tabernaculis impiorum”. Multis igitur profuit eius labor. Mores et casti, et pleni officii fuerunt. Et ut erat pectus candidum, ita lingua alienissima fuit et maledicentia⁹².

⁸⁷ [*Scripta*], t. 3, 242v–243r.

⁸⁸ Paulus Eberus, *Calendarium historicum* (...) (Vitebergae: excusum in officina Haeredum Georgii Rhaw, 1559; VD 16: E 16), 61.

⁸⁹ Balthasar Mentzius, *Syntagma Epitaphiorum, quae in inclitya Septemviratus Saxonici metropoli Witeberga diversis in locis splendide honorificeque erecta conspiciuntur* (Magdeburgi: imprimebat Andreas Seidner, 1604; VD 17: 39:121295C), ks. 3, 20: „Humi a porta consulari intra murum et viam, qua itur ad plateam iudeorum”.

⁹⁰ Tak nazwał go w liście referencyjnym dla Johanna Böttichera – zob. przyp. 68.

⁹¹ W liście referencyjnym dla Johanna Eschenfeldera z 25.03.1557 r. Melanchton wskazał, że ów był słuchaczem wykładów Walthera, „cuius excellens fuit eruditio et virtus” – zob. Carolus Gottlieb Bretschneider, wyd., *Corpus Reformatorum*, t. 9 (Hallis Saxonum: apud C.A. Schwetschke et filium, 1842), 120, nr 6214.

⁹² [*Scripta*], t. 3, 42r–v.

(Nasz Anton, w zakresie erudycji i umiejętności pisania po łacinie, połączył prawdziwą wiedzę i prawdziwe odwołanie się do Boga, a pobożność jego ducha wyrażała się przez najszlachetniejsze obyczaje. I skoro poświęcił prawie całe życie nauczaniu, to w tym skromnym sposobie życia wolał służyć Bogu, niż dążyć do bogactwa i władzy, choć przecież był zachęcany przez innych do bardziej prestiżowych zajęć. Często jednak powtarzał: „Wolę raczej mieszkać na progu domu Bożego niż w pałacach bezbożnych”. Przeto jego praca przyniosła wielu korzyść. Wiódł skromne i pełne zajęć życie. A tak jak miał czyste serce, tak obcy był mu język oszczerczy).

Długim, liczącym 80 dystychów elegijnych epicedium pożegnał Walthera student Johannes Richard⁹³. W swym utworze przedstawił kolejne etapy życia zmarłego profesora, nawiązując do rzek przepływających obok miast, w których ów mieszkał i działał: Renu/Mozeli, Łaby i Odry. Młody autor zestawiał ponadto nieboszczyka z samym Marcinem Lutrem oraz zmarłymi profesorami teologii – Casparem Crucigerem Starszym (1504–1548) i Johannem Forsterem (1496–1556):

Occidit hic ingens heros [sc. Lutherus – dop. M.G.] et in orbe reliquit
 Nos, qui turba sumus concutienda malis.
 Sic & Crucigerum, nuperque amisimus ipsum
 Forsterum, studiis & pietate graves.
 Hos simili sequeris casu Waltere disertè
 Et nos in tantis deseris ipse malis⁹⁴.

(Ów wielki bohater [tj. Luter – dop. M.G.] zgasł i zostawił na świecie
 Nas, którzy jesteśmy tłumem nieszczęściem znękanym.
 Tak również straciliśmy Crucigera i niedawno samego
 Forstera, uczonych i pobożnych ludzi.
 W ten sam sposób idziesz za nimi, wymowny Waltherze,
 I sam też zostawiasz nas w tak wielkim nieszczęściu).

W Wittenberdze przez stulecia, a przynajmniej do końca XVIII wieku, pamięć o uczonej utrwałał nagrobek, na którym oprócz podania daty dziennej śmierci, podkreślono jego cnoty, rozległą wiedzę i zasługi na polu edukacji⁹⁵. Okazją do przypomnienia zasług zmarłego profesora były również nekrologi informujące o śmierci jego dzieci czy współpracowników, w tym zmarłego dwa lata po nim szwagra Andreasa Krama⁹⁶. Wiadomość o śmierci Walthera zapisano ponadto w księdze dziekańskiej Wydziału Filozoficznego w Greifswaldzie, podkreślając jego uczoność i zasługi dla

⁹³ Więcej o nim zob. przyp. 23.

⁹⁴ Ricardus, *Epicedium*, A₂v. Nieco inna redakcja: [*Scripta*], t. 3, k. 43v–44r.

⁹⁵ Pełny tekst inskrypcji zob. Mentzius, *Syntagma*, 19–20.

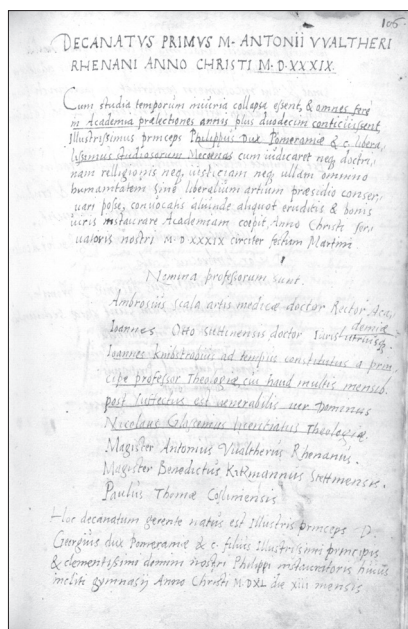
⁹⁶ Por. wyżej przyp. 28, 31–32, 88.

upowszechniania sztuk wyzwolonych na Pomorzu⁹⁷. W napisanym ponad 100 lat później przez Johanna Heuna utworze podsumowującym zasługi profesorów Akademii Gryfijskiej Walthera określono zaś następującymi słowami:

Luce Evangelii prima, Sophiae ecce Professor,
Hic lucas, juvenes erudiendo probos⁹⁸.

(Oto dzięki pierwszemu światłu Ewangelii, Profesorze Mądrości,
Jaśniejesz tutaj, ucząc szlachetnych młodzieńców).

Anton Walther jawi się przeto w pamięci współczesnych i potomnych jako znakomity erudyta i uzdolniony pedagog – i to pomimo skromnej liczby opublikowanych dzieł, które mogłyby, także i dzisiaj, zaświadczać o jego uczości. Opinię tę potwierdzają również przedstawione w niniejszym artykule fakty – o jego zatrudnieniu zabiegały wszak nie tylko, bądź co bądź, prowincjonalne uczelnie pomorskie, ale i wszechnica wittenberska, w tym czasie pozostająca wciąż najważniejszym ośrodkiem akademickim protestanckiej części Świętego Cesarstwa Rzymskiego.

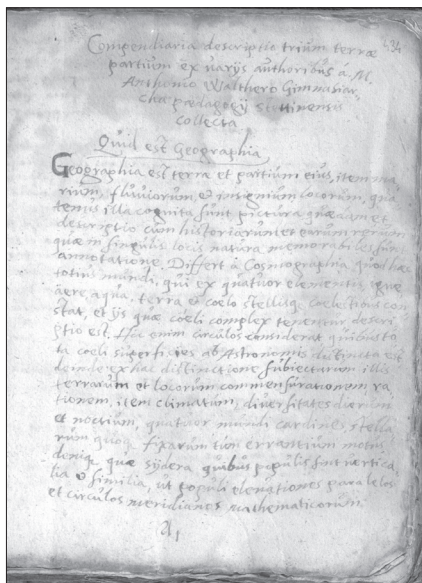

Rycina 1. Karta księgi Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu w Greifswaldzie z wpisem z okresu dziekanatu Antona Walthera (1539)

Źródło: Universitätsarchiv Greifswald, Dekanatsbuch Artisten I, k. 106r, Digitale Bibliothek Mecklenburg-Vorpommern, <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:gbv:9-g-5103953/fragment/page=219>, domena publiczna.

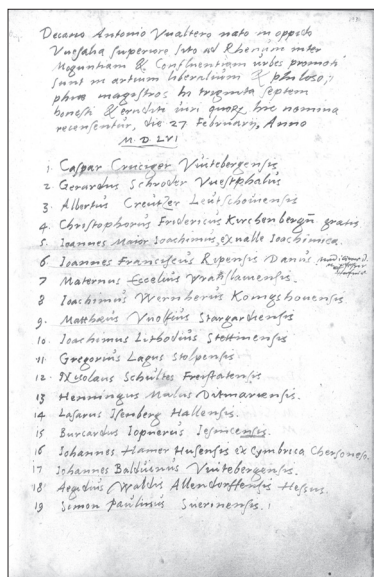
⁹⁷ Friedländer, *Aeltere Universitäts-Matrikeln II*, 246–247.

⁹⁸ Johannes Heunius, *Prosopographia Metrica. Doctrina et virtute clarissimorum Professorum Academiae Gryphiswaldensis, qui a tempore Evangelicae Reformationis in omnibus Facult. usque huc ducuerunt; famam ac vitam singulis distichis utcunque delineans* (Gryphiswaldiae: Typis et Sumptibus Matthaei Doischerii Univ. Typogr., 1668; VD 17: 7:680368N), B₄v.

Rycina 2. Karta kompendium geograficznego Anthona Walthera (ok. 1544–1553)

Źródło: Biblioteka Narodowa, sygn. Rps akc. 4584, k. 434r, Polona, <https://polona.pl/item-view/2339f413-097f-4a2d-8df6-e73f99a4c96b?page=872>, domena publiczna.

Rycina 3. Karta książki Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu w Wittenberdze z wpisem z okresu dziekanatu Antona Walthera (1556)

Źródło: Archiv der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, Rep. 1, Nr. XXXV, 1: Dekanatsbuch der Philosophischen Fakultät. T. 2: 1554–1599, s. 143, domena publiczna, <http://dx.doi.org/10.25673/35808>.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiv der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, Rep. 1, Nr. XXXV, 1: Dekanatsbuch der Philosophischen Fakultät. T. 2: 1554–1599. Dostęp 28.04.2023. dx.doi.org/10.25673/35808.

Archiwum Państwowe w Szczecinie, Fundacja Najświętszej Marii Panny w Szczecinie, sygn. 995.

Biblioteka Narodowa w Warszawie, sygn. Rps akc. 4584.

Thüringer Universitäts- und Landesbibliothek Jena, Ms. Prov. f. 109: Matrikel der Universität Jena 1558–1615. Dostęp 28.04.2023. [zs.thulb.uni-jena.de/rsc/viewer/jportal_derivate_00248248/Ms_Prov_f_109_0079](https://www.zs.thulb.uni-jena.de/rsc/viewer/jportal_derivate_00248248/Ms_Prov_f_109_0079).

Źródła publikowane

Borysowska, Agnieszka, Michał Gierke, wyd. *Album studiosorum Pedagogium Książęcego w Szczecinie (1576–1666)*. Szczecin: Książnica Pomorska, 2022.

- Bretschneider, Carolus Gottlieb, wyd. *Corpus Reformatorum*. T. 7–9. Hallis Saxonum: apud C.A. Schwetschke et filium, 1840–1842.
- Corpus Inscriptorum Vitebergense. Wittenberger Universitätsangehörige von den Anfängen bis zum Ende des Dreißigjährigen Krieges (1502 bis 1648)*. Dostęp 28.04.2023. www.civ-online.org.
- Cramer, Daniel. *Das grosse Pomrische Kirchen Chronicon* (...). Alt. Stettin: durch und in Verlegung Nicol. Barthelt, 1628. VD 17: 23:232945T.
- Eberus, Paulus. *Calendarium historicum* (...). Vitebergae: excusum in officina Haeredum Georgii Rhaw, 1559; VD 16: E 16.
- Friedländer, Ernst, wyd. *Aeltere Universitäts-Matrikeln I: Universität Frankfurt a. O.* T. 1: 1506–1648. Publicationen aus den K. Preußischen Staatsarchiven 32. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1887.
- Friedländer, Ernst, wyd. *Aeltere Universitäts-Matrikeln II: Universität Greifswald*. T. 1: 1456–1645. Publicationen aus den K. Preußischen Staatsarchiven 52. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1893.
- Heunius, Johannes. *Prosopographia Metrica. Doctrina et virtute clarissimorum Professorum Academiae Gryphiswaldensis, qui a tempore Evangelicae Reformationis in omnibus Facult. usque huc ducuerunt; famam ac vitam singulis distichis utcunque delineans*. Gryphiswaldiae: Typis et Sumptibus Matthaei Doischerii Univ. Typogr., 1668; VD 17: 7:680368N.
- Köstlin, Julius, wyd. *Die Baccalaurei und Magistri der Wittenberger Philosophischen Facultät 1538–1546 und die öffentlichen Disputationen derselben Jahre aus der Facultätsmatrikel*. [Cz. 3]. Osterprogramm der Universität Halle-Wittenberg 1890. Halle: Max Niemeyer, 1890.
- Köstlin, Julius, wyd. *Die Baccalaurei und Magistri der Wittenberger Philosophischen Facultät 1548–1560 und die öffentlichen Disputationen derselben Jahre aus der Facultätsmatrikel*. [Cz. 4]. Osterprogramm der Universität Halle-Wittenberg 1891. Halle: Max Niemeyer, 1891.
- [Melanchthon, Philipp]. *Declamatio de cantico Angelorum Lucae II. recitata a scholastico in gymnasio Stettinensi*. Vitebergae: [Vitus Creutzer], 1550; VD 16: D 367.
- [Melanchthon, Philipp]. „Declamatio de cantico Angelorum Lucae II”. W: *Selectissimarum Orationum, Clarissimi Viri Domini Philippi Melanchtonis Tomus Tertius*, red. Ioannes Aurifaber, k. gg₈r–ll₈v. Erphurdiae: Gervasius Sturmer, [1551]; VD 16: M 3560.
- Melanchthons Briefwechsel – Regesten online*. Dostęp 28.04.2023. melanchthon.hadw-bw.de.
- Mentzius, Balthasar. *Syntagma Epitaphiorum, quae in inclyta Septemviratus Saxonici metropoli Witeberga diversis in locis splendide honorificeque erecta conspiciuntur*. Magdeburgi: imprimebat Andreas Seidner, 1604; VD 17: 39:121295C.
- Mohnike, Gottlieb Christian Friedrich, wyd. i oprac. *Bartholomäi Sastrowen Herkommen, Geburt und Lauff seines gantzen Lebens, auch was sich in dem Denckwerdiges zuge-tragen, so er mehrentheils selbst gesehen und gegenwärtig mit angehoret hat, von ihm selbst beschrieben*. Cz. 1. Greifswald: in der Universitäts-Buchhandlung, 1823.
- Ricardus, Iohannes, *Epicedium de morte doctissimi viri M. Antonii Walteri* (...). Witebergae: [Veit Kreutzer], 1557. VD 16: nie notuje.

- [*Scripta Publice Proposita a Professoribus in Academia Witebergensi*]. T. 2: *Complectens annum MDLIII et tres sequentes*. Witebergae: excusus apud haeredes Georgii Rhaw, [1556]; VD 16: W 3759.
- [*Scripta Publice Proposita a Professoribus in Academia Witebergensi*]. T. 3: *Complectens annum 1556 et tres sequentes*. Witebergae: excusus in Officina Laurentii Schwenck, 1568. VD 16: W 3765.
- [*Scripta Publice Proposita a Professoribus in Academia Witebergensi*]. T. 4: *Complectens Annum 1559 et duos sequentes usque ad festum Michaelis*. Witebergae: excusus ab haeredibus Georgii Rhaw [1561]. VD 16: ZV 23887.
- [*Scripta Publice Proposita a Professoribus in Academia Witebergensi*]. T. 7: *Complectens ea, quae proposita fuere a Calend. Maii. Anni (...) MDLXVI usque ad Calend. Maii Anni MDLXIX*. Witebergae: excudebant Clemens Schleich et Antonius Schöne [1572]. VD 16: ZV 15570.
- Toepke, Gustav, wyd. *Die Matrikel der Universität Heidelberg von 1386 bis 1662*. Cz. 1: *Von 1386 bis 1553*. Heidelberg: Selbstverlag des Herausgebers, 1884.
- [Wehrmann, Martin], wyd. „Bestallung des Matthäus Wolff zum Rektor des Pädagogiums in Stettin”, *Monatsblätter der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde* 7 (1893), 7: 101–104.
- Wehrmann, Martin, wyd. „Bitte eines Musikus aus Flandern, am Stettiner Pädagogium Musik lehren zu dürfen”, *Monatsblätter der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde* 7 (1893), 5: 75–77.
- Wehrmann, Martin, wyd. „Verhandlung mit dem Rektor der Schule in Eisleben, Moritz Helling, wegen Übernahme des Rektor-Amtes am Pädagogium zu Stettin (1553)”. *Mansfelder Blätter. Mitteilungen des Vereins für Geschichte und Altertümer der Grafschaft Mansfeld zu Eisleben* 7 (1893): 39–51.

Opracowania

- Anselmino, Otto. „Nachrichten von früheren Lehrern der Chemie an der Universität Greifswald”. *Mitteilungen aus dem naturwissenschaftlichen Vereine von Neu-Vorpommern und Rügen* 38 (1906): 105–140.
- Bohnert, Daniel, Markus Wriedt. *Theologiae Alumni Witebergenses (TAV). Die graduierten Absolventen der Wittenberger Theologischen Fakultät (1502–1648)*. LStRLO 38. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2020.
- Burnett, Amy Nelson. „The Educational Roots of Reformed Scholasticism: Dialectic and Scriptural Exegesis in the Sixteenth Century”. *Dutch Review of Church History* 84 (2004): 299–317.
- Dähnert, Johann Carl. *Pommersche Bibliothek*. T. 2. Greifswald: Gedruckt bey Hieronymus Joh. Struck, 1754.
- Domtera-Schleichardt, Christiane. *Die Wittenberger „Scripta publice proposita” (1540–1569). Universitätsbekanntmachungen im Umfeld des späten Melanchthon*. LStRLO 39. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2021.
- Eulenburg, Franz. *Die Frequenzen der deutschen Universitäten von ihrer Gründung bis zur Gegenwart*. Abhandlungen der Philologisch-Historischen Klasse der Königl. Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften 24/2; Leipzig: bei B.G. Teubner, 1904.

- Friedensburg, Walter. „Ein englischer Spion in Wittenberg zur Zeit Luthers (1539)”. *Archiv für Reformationsgeschichte* 14 (1917), 3–4: 141–150.
- Friedensburg, Walter. *Geschichte der Universität Wittenberg*. Halle a. S.: Verlag von Max Niemeyer, 1917.
- Hasselbach, Karl Friedrich Wilhelm. „Beitrag zur Geschichte des hiesigen Gymnasium von 1543 bis 1593. Erste Hälfte”. W: *Zu dem öffentlichen Redeacte und der Abiturienten-Entlassung, welche (...) 1851 (...) in dem Hörsaale des Gymnasium zu Stettin statt finden werden, ladet (...) Karl Friedrich Wilhelm Hasselbach*, 1–29. Stettin: gedruckt bei J.T. Bagmihl (...), [1851].
- Hasselbach, Karl Friedrich Wilhelm. *Der Geschichte des ehemaligen hiesigen Pädagogium, nachherigen K. Gymnasium erste Abtheilung (...)*. Stettin: gedruckt bei H.G. Effenbart's Erbinn (J.T. Bagmihl), 1844.
- Heyden, Hellmuth. „Die Erneuerung der Universität Greifswald und ihrer theologischen Fakultät im 16. Jahrhundert”. W: *Festschrift zur 500-Jahrfeier der Universität Greifswald*, red. Werner Rothmaler i in., 19–33. T. 2. Greifswald: Verlag Volksstimme, 1956.
- Israel, Friedrich. *Das Wittenberger Universitätsarchiv, seine Geschichte und seine Bestände. Nebst den Regesten der Urkunden des Allerheiligenstiftes und den Fundationsurkunden der Universität Wittenberg*. Forschungen zur Thüringisch-Sächsischen Geschichte 4; Halle a. d. S.: Gebauer-Schwetschke Druckerei und Verlag m.b.H., 1913.
- Kathe, Franz. *Die Wittenberger Philosophische Fakultät 1502–1817*. Köln–Weimar–Wien: Böhlau, 2002.
- Kosegarten, Johann Gottfried Ludwig. *Geschichte der Universität Greifswald mit urkundlichen Beilagen*. Cz. 1. Greifswald: C.A. Koch's Verlagsbuchhandlung, Th. Kunike, 1857.
- Krickeberg, Karl. *Johann Micraelius, ein Dichter des dreissigjährigen Krieges*. Osterwieck: A.W. Zickfeldt, 1897.
- Kusche, Beate. „Caspar Cruciger der Jüngere als Universitätsprofessor”. W: *Die Crucigers: Caspar der Ältere, Caspar der Jüngere und Elisabeth Cruciger in ihrer Bedeutung für die Wittenberger Reformation*, red. Armin Kohnle, Irene Dingel, 133–165. LStRLO 40. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2021.
- Mack, Peter. *A History of Renaissance Rhetoric 1380–1620*. Oxford: University Press, 2011. *Repertorium Academicum Germanicum*. Dostęp 28.04.2023. www.rag-online.org.
- Merz, Johannes. „Beziehungsgeflechte von Eliten als Indikator religiöser Entwicklungslinien. Die Städte der Fürstabtei Fulda im 16. Jahrhundert”. *Archiv für mittelrheinische Kirchengeschichte* 45 (1993): 213–258.
- Schaaf, Alfred. *Burgensium in Wesalia. Familienbuch der Stadt Oberwesel am Rhein (1597) 1642–1896*. Köln: Westdeutsche Gesellschaft für Familienkunde e. V., 2003.
- Schneider, Jeremy Robin. „Scripting Speech: A Manuscript Declamation in Sixteenth-Century Humanism”. *History of Universities* 35 (2022), 2: 16–83.
- Schröder, Hans. „Zur politischen Geschichte der Ernst Moritz Arndt-Universität Greifswald”. W: *Festschrift zur 500-Jahrfeier der Universität Greifswald*, red. Werner Rothmaler i in., 53–155. T. 1. Greifswald: Verlag Volksstimme, 1956.
- Skiba, Aleksandra. „Kolekcja Matthäusa Heinricha Liebeherra w bibliotece Gimnazjum Akademickiego w Szczecinie”. W: *Od Pedagogium Książęcego do Gimnazjum*

- Mariackiego. Z dziejów szkolnictwa półwyższego w Szczecinie do początków XIX w.*, red. Agnieszka Borysowska, 159–171. Szczecin: Książnica Pomorska, 2018.
- Werbeck, Walter. „Adrainus Petit Coelico (ok. 1500 – ok. 1562)”. W: *Kompozytorzy szczecińscy*, t. 1, red. Eugeniusz Kus, Mikołaj Szczęsny, Edward Włodarczyk, 53–66. Szczecin: Zamek Książąt Pomorskich, 2003.

Abstrakt

W artykule podjęto próbę przedstawienia możliwie pełnej biografii Antona Walthera (ok. 1515–1557), rektora Pedagogium Książęcego w Szczecinie i profesora uniwersytetów w Greifswaldzie i Wittenberdze. W opracowaniu wykorzystano przede wszystkim źródła o proveniencji akademickiej, a zgromadzony w nim materiał może stanowić punkt wyjścia do ewentualnych badań prozopograficznych nad kadrami dydaktycznymi wymienionych uczelni. Artykuł zakomponowano – nie licząc wstępu – w pięciu częściach: w pierwszej omówiono młodość uczonego w Oberwesel i Wittenberdze (do 1539) oraz kwestie rodzinne, w drugiej – profesurę w Greifswaldzie (1539–1542), w trzeciej – rektorat w Szczecinie (1542–1553), w czwartej – profesurę w Wittenberdze (1553–1557), w piątej – upamiętnienia pośmiertne.

Anton Walther (circa 1515–1557) – the first rector of the Ducal Pedagogium in Szczecin, professor at the universities of Greifswald and Wittenberg

Abstract

This article attempts to provide a comprehensive biography of Anton Walther (circa 1515–1557), the first rector of the Ducal Pedagogium in Szczecin and a professor at the universities of Greifswald and Wittenberg. The study primarily relies on academic sources and the gathered material serves as a starting point for potential prosopographical research on the teaching staff of the mentioned institutions. The article is structured into five parts — excluding the introduction — the first part discusses the scholar's youth in Oberwesel and Wittenberg (up to 1539) and family matters, the second covers his professorship in Greifswald (1539–1542), the third deals with his rectorship in Szczecin (1542–1553), the fourth focuses on his professorship in Wittenberg (1553–1557), and the fifth part explores posthumous commemorations.

Cytowanie

Michał Gierke, „Anton Walther (ok. 1515–1557) – pierwszy rektor Pedagogium Książęcego w Szczecinie, profesor uniwersytetów w Greifswaldzie i Wittenberdze”, *Przegląd Zachodniopomorski* 38 (2023), 67: 75–99. DOI: 10.18276/pz.2023.38-04.